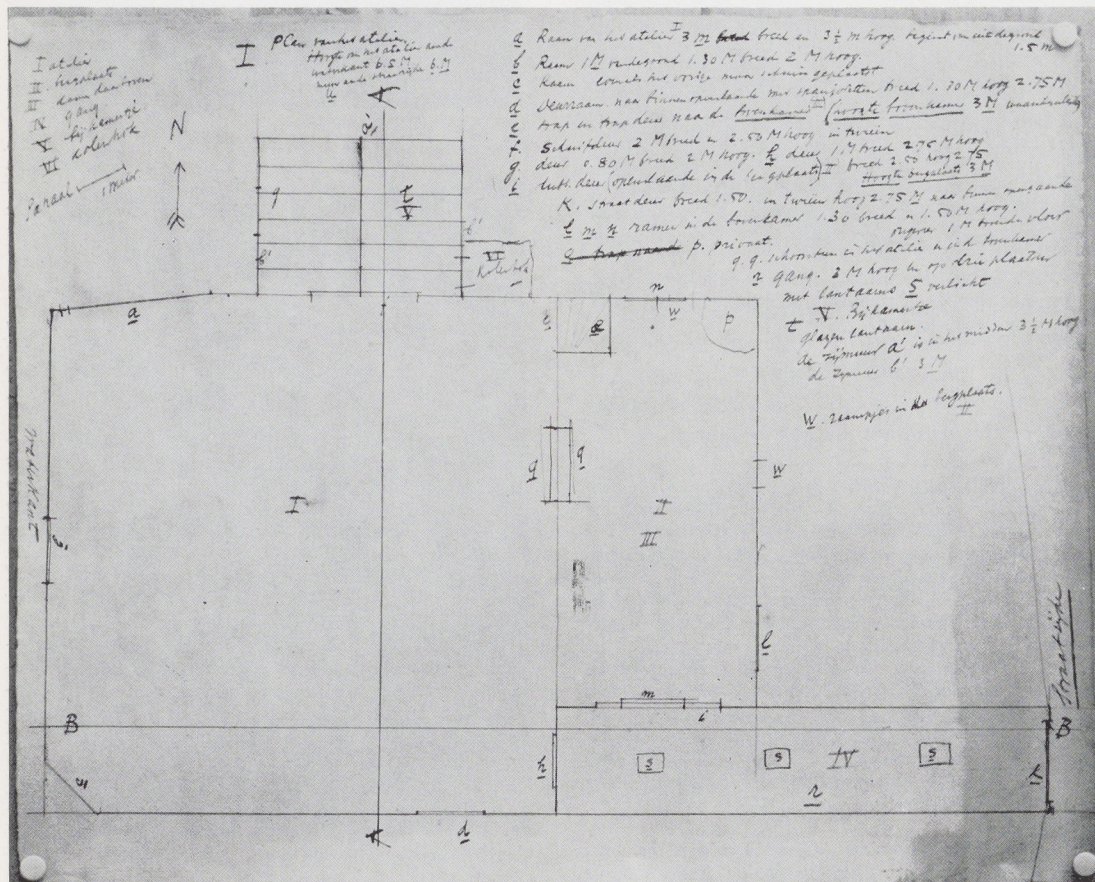

Notities over G. H. Breitner

Op 28 oktober 1967 stierf de schilder C. J. Maks¹, die de enige leerling van Breitner is geweest. Hij werkte tot op het laatst van zijn leven op het

atelier van zijn vroegere leermeester, gelegen op het Prinseneiland. Uit dit atelier nu zijn min of meer onverwacht gegevens over Breitner te

Afb. 1. G. H. Breitner. Plattegrond van zijn atelier, Prinseneiland 24B te Amsterdam, 1898. Zwarte en rode inkt, 34 × 42,5 cm. Coll. A. B. Osterholt, Amsterdam.

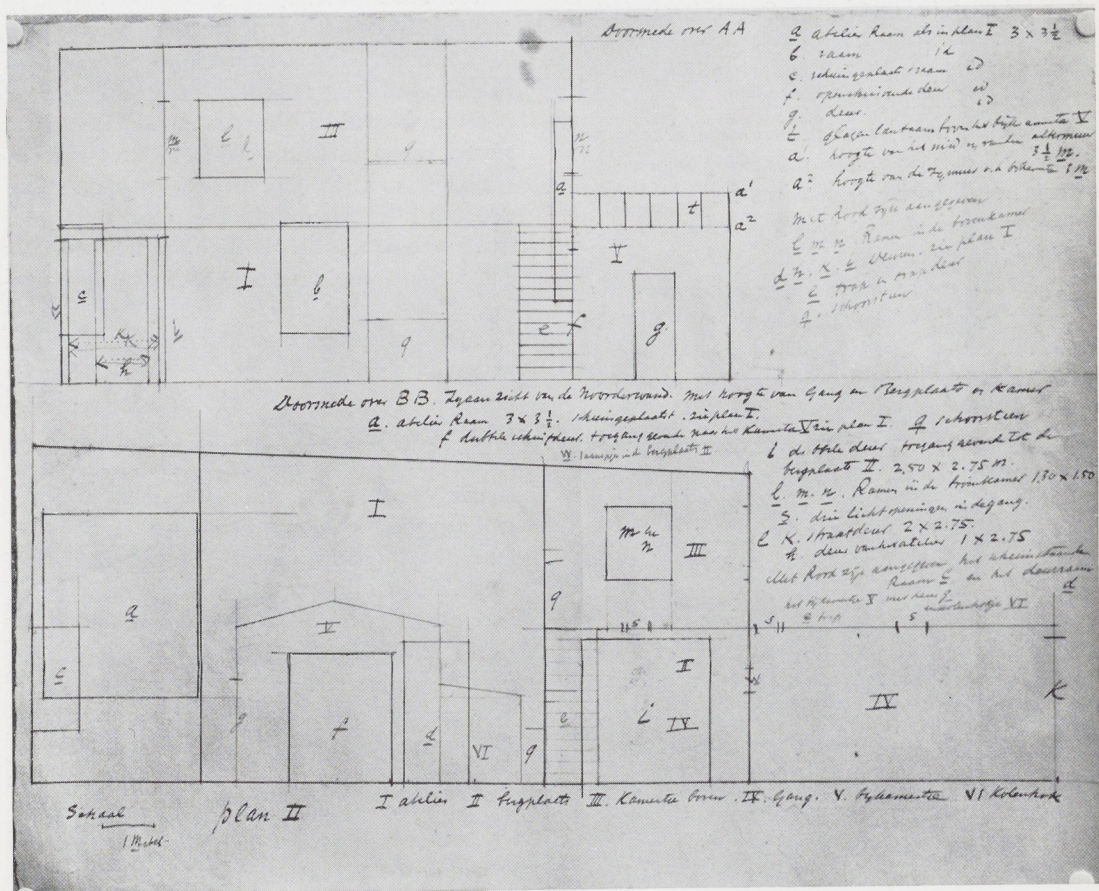
voorschijn gekomen, die belangrijk genoeg leken om ze vast te leggen. Het materiaal is een aanvulling van de documentatie over de schilder, die in het Rijksprentenkabinet en op het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie te Den Haag wordt bewaard.

In 1897 komt Maks voor het eerst in contact met Breitner, die in dat jaar vele studies en foto's maakt van de bouwwerken voor het Etablissement Oranje Nassau aan de Van Diemenstraat², uitgevoerd door de vader van Maks, C. J. Maks Jzn., aannemer van stedenbouwkundige projecten. Breitner adviseerde de jonge Maks, die wilde gaan

schilderen, om naar de Rijksacademie te gaan, waar Allebé toen nog de leiding had.

Waarschijnlijk werd in datzelfde jaar besloten – van wie het initiatief is uitgegaan is niet bekend –, dat Maks' vader twee naast elkaar gelegen ateliers op het Prinseneiland zou bouwen, één voor Breitner en één voor zijn zoon. Breitners tegenprestatie bestond, naast een bedrag aan huur, in het toezicht op de artistieke ontwikkeling van de jonge Maks, die echter, ondanks zijn bewondering voor Breitner, een te duidelijk eigen visie op het schilderen had, dan dat hij door zijn leermeester werd beïnvloed. Het woord 'leermeester' is hier dan ook nauwelijks op zijn plaats. Het

Afb. 2. G. H. Breitner. Doorsnede van zijn atelier, Prinseneiland 24B te Amsterdam, 1898. Zwarte en rode inkt, 34 × 32,5 cm. Coll. A. B. Osterholt, Amsterdam.

kwam er op neer, dat Breitner wel eens kwam kijken bij zijn buurman.

De indeling van zijn atelier werd grotendeels door Breitner zelf bepaald en bij het gevonden materiaal bevindt zich een brief, gericht aan Maks' vader, van 5 februari 1898, waarin Breitner zijn wensen: de indeling, de grootte van de ruimtes en van de ramen kenbaar maakt.

Hij voegt er twee plattegronden met doorsneden aan toe (afb. 1 en 2). Hij schrijft in deze brief:

Op Uw verzoek heb ik hierbij het genoegen U een plattegrond en twee doorsneden A.A. en B.B. te doen toekomen. U zult zien dat er nog is bijgekomen een kamertje (V) gelijkvloers met het atelier aan de noordzijde en toegankelijk vanuit het atelier door een porte brisée (f) open te schuiven. Tevens wenschte ik zoo mogelijk de hoofddeur van mijn atelier aan de straat te hebben (k) door een gang ongeveer twee meter breed, die dan door eenige kleine lantarentjes kan worden verlicht. De lengte van deze gang is in mijn tekening op 6 meter opgegeven (de geheele lengte zou dan 10 meter worden), maar ik weet niet of deze lengte iets te klein of te groot is, in aanmerking genomen dat ik mijn atelier vlak aan de waterkant denk.

Mocht mijn tekening tot onduidelijkheden aanleiding geven, dan wil ik het gaarne eens met U komen bespreken, als U mij maar schrijft wanneer het U convenieert. Zooals u zien zult heb ik de eene zijde van de doorsnede met zwart, de andere met rood geteekend, behalve dat ik in B.B. ook het bijkamertje met kolenhok ook in rood heb aangegeven, omdat het achter de muur ligt, die men ziet. Zooals U verder zult zien, maakt het grote raam slechts een zeer kleine hoek; naderhand zullen we kunnen overleggen of het uit 1 raam of uit meer stukken zal gemaakt worden. De plaats van het privaat heb ik slechts aangegeven in plan I. Wat waterleiding etc. aangaat, zou ik nog gaarne eens met U overleggen.

Met enige wijzigingen werd het project eind 1898 voltooid. Tot 1914 zou Breitner op dit atelier blijven werken en wonen. Hij vertrok, omdat het er 's zomers te warm en 's winters te koud was. Maks trok er daarna in en verhuurde zijn eigen atelier.

Op 13 mei 1924, een half jaar na Breitners dood,

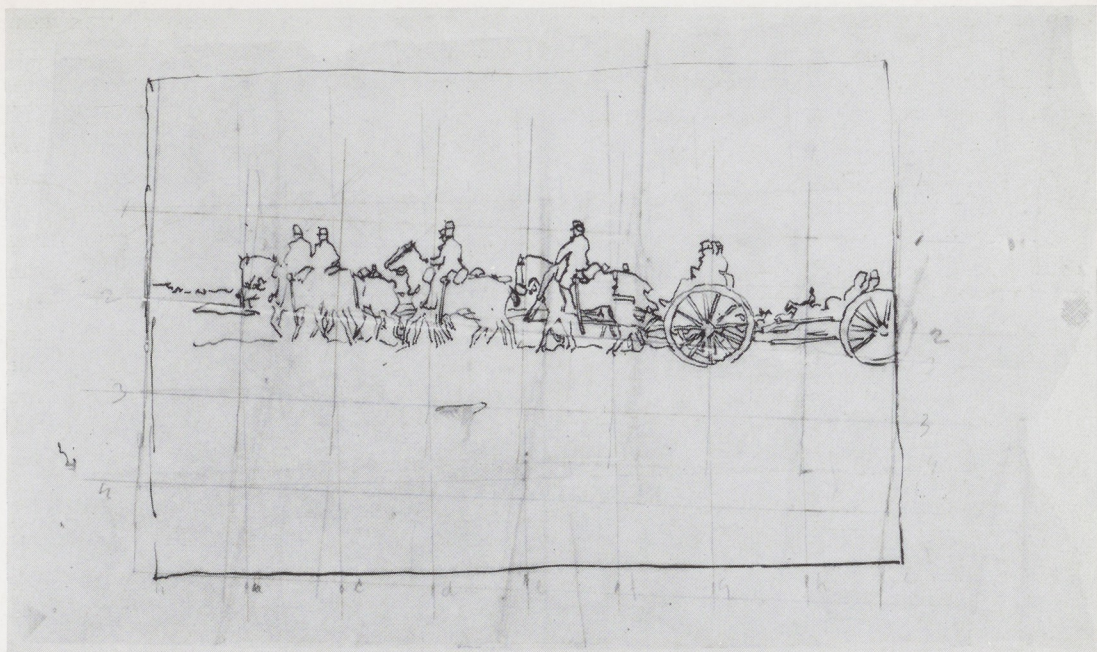
werd bij Frederik Muller een groot deel van diens bezittingen geveild. Maks kocht er lot no. 127: *Een uitgebreide en belangrijke verzameling photographieën en reproductiën naar werken van G. H. Breitner. – Ongeveer 300 stuks. Hierbij de proeven van de reproducties voor het Breitnerboek met notitiën van de hand van den meester.*

Zoals nu is gebleken bestond deze verzameling foto's uit een aantal familieportretten, foto's van modellen, opnamen van het Amsterdamse straatleven en enkele vergrotingen, waaronder foto's van een liggend-, en een voorovergebogen, in de badkuip staand naakt, beide ca. 30 × 40 cm groot. De foto van het liggend naakt komt sterk overeen met het naaktschilderij, dat zich in het Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen³ bevindt, terwijl het staande naakt grote gelijkenis vertoont met het schilderij *Naakt in badkuip*⁴ in de collectie Swaab te Amsterdam. Stilistisch zijn de twee schilderijen verwant en de datering van beide stukken ligt ca. 1887. Een tekening in het Museum Boymans-van Beuningen⁵ met twee studies van een staand naakt in badkuip is waarschijnlijk ook in deze jaren ontstaan. Deze datering betekent, dat Breitner rond 1887 reeds fotografeerde en naar zijn foto's werkte, vroeger dan tot nu toe met zekerheid kon worden vastgesteld.

Uit het Breitner-materiaal in de verzameling van Maks zijn in dit verband met de fotografie bovendien een serie studies in oostindische inkt te voorschijn gekomen, getekend op een gelig transparant papier. Bij nader onderzoek bleken deze tekeningen, die slechts de contouren van de voorstelling laten zien, overgetrokken te zijn van foto's. De quadratuurlijnen, die op enkele van deze transparanten voorkomen, duiden op het overbrengen van de tekening op het doek.

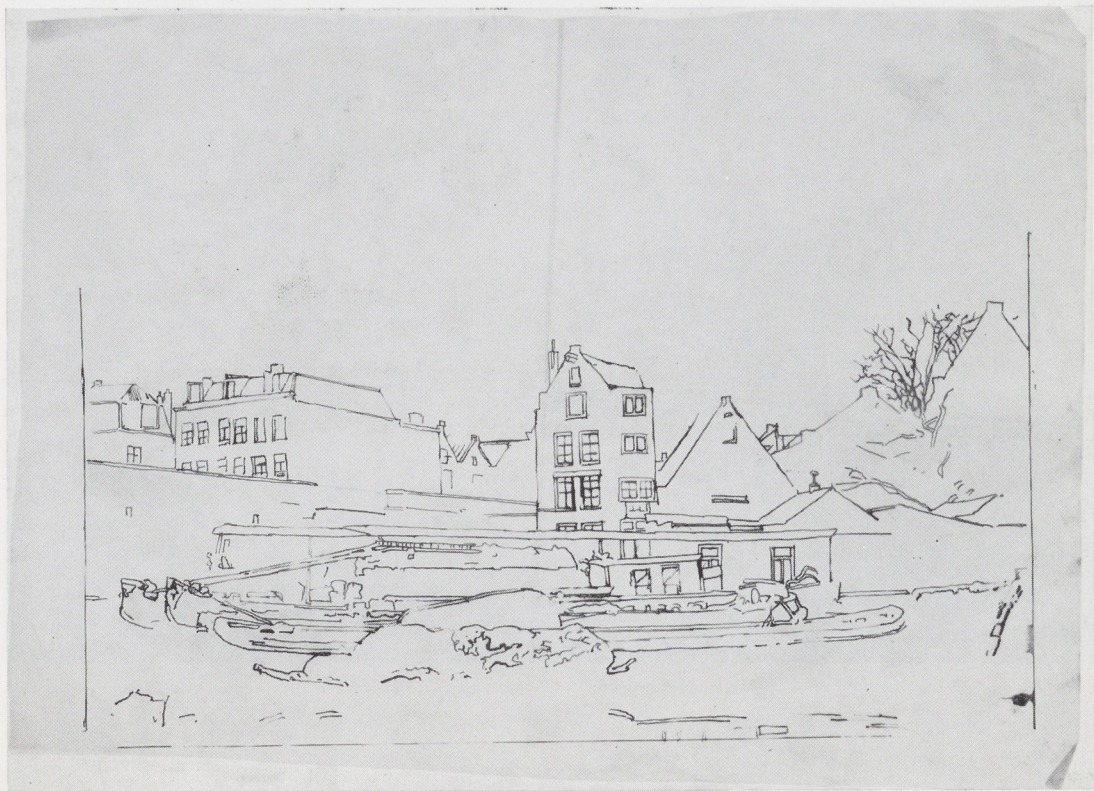
Het is een tot nu toe onbekende tussenfase, die Breitner bij het schilderen naar foto's gebruikte. Waarschijnlijk trok hij de foto's over om in de scherpe contouren van de voorstelling een duidelijker basis voor het schilderen te krijgen. Vanuit de nauwkeurige ondertekening kon hij vrijer werken.

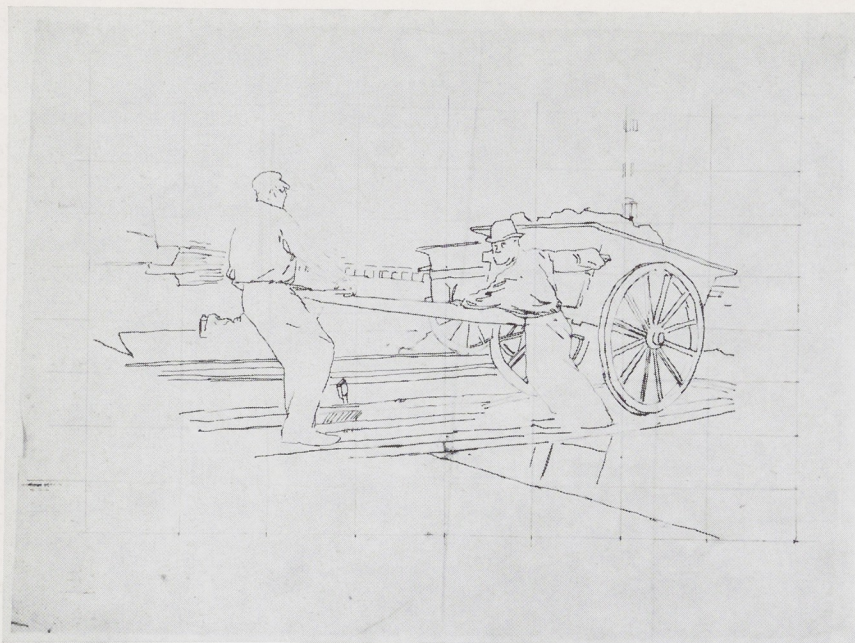
Er zijn in totaal 21 van deze transparanten over-

Afb. 3. G. H. Breitner. Bereden artillerie. O.I. inkt op transparant papier naar foto, 15,5 × 23,5 cm (binnen kader). Coll. A. B. Osterholt, Amsterdam.

Afb. 4. G. H. Breitner. Gezicht vanuit zijn atelier op de Prinseneilandsgracht. O.I. inkt op transparant papier naar foto, ca. 30 × 39,5 cm (binnen kader). Coll. A. B. Osterholt, Amsterdam.

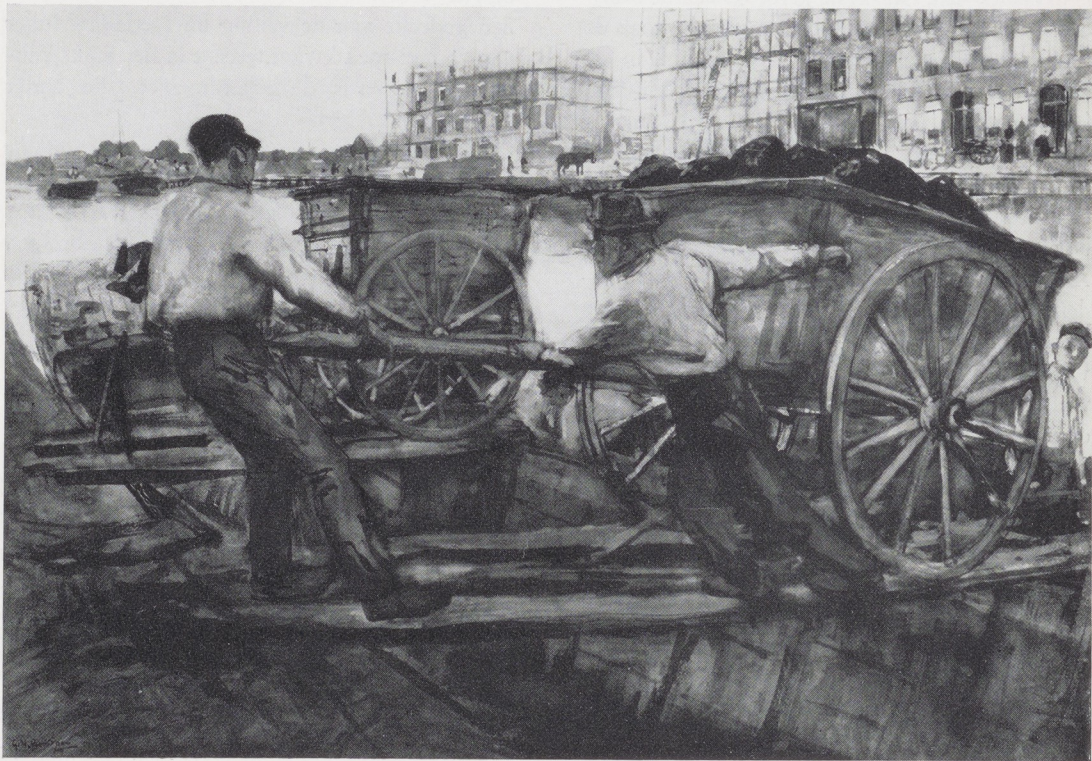
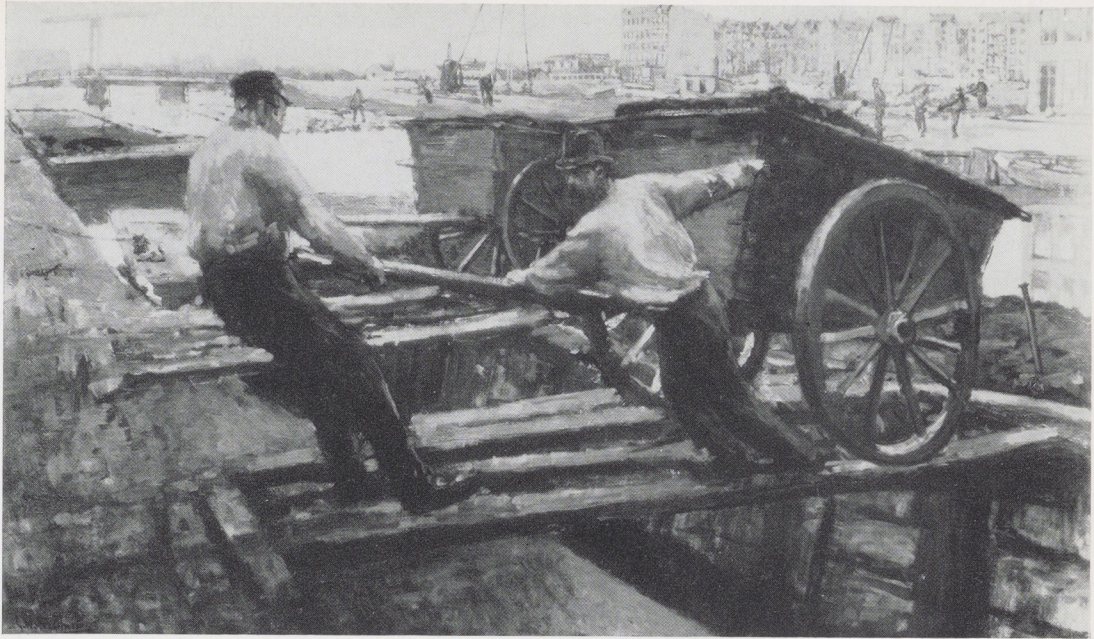
Afb. 5 (links).
G. H. Breitner.
Zandkruiers. O.I. inkt
op transparant papier
naar foto, 34 × 59 cm
(binnen kader). Coll.
A. B. Osterholt,
Amsterdam.

Afb. 6 (onder).
G. H. Breitner.
Zandkruiers. Foto.
Negatief in het
Rijksbureau voor
Kunsthistorische
Documentatie,
Den Haag.

Afb. 7 (rechtsboven).
G. H. Breitner.
Zandkruiers. Doek,
78 × 130 cm.
Vroeger coll. Tiele.

Afb. 8 (rechtsonder).
G. H. Breitner.
Zandkruiers. Aquareel.
Vroeger coll.
C. D. Reich Jr.

gebleven⁶, overgetrokken naar foto's van verschillend formaat (afb. 3 en 4). Een van de grootste is de tekening (binnen het kader van de quadratuur 34×59 cm) van zandkruiers (afb. 5). Het negatief van de foto is bewaard en bevindt zich op het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag (afb. 6). De grote foto, waarvan het transparant is gemaakt, bestaat waarschijnlijk niet meer. Opvallend is, dat Breitner de huizen op de achtergrond niet overtrekt. Op het schilderij⁷ (afb. 7) neemt hij slechts de twee mannen en hun zandkar precies van de foto door middel van het transparant over, terwijl hij de achtergrond, de tweede zandkar, de kade en zelfs het perspectief verandert. In de aquarel⁸ met dezelfde voorstelling komt Breitner eveneens tot een vrije interpretatie, al houdt hij zich hier in het perspectief en enkele details op de achtergrond meer aan de foto (afb. 8). Het is niet waarschijnlijk, dat Breitner deze werkwijze steeds bij het schilderen naar foto's toepaste. Bovendien tonen de schetsboekbladen aan, dat hij de gefotografeerde stadsbeelden, ook in vlugge studies vastlegde, zoals de foto en het schetsblad van het Kolkje, beide in het bezit van het Rijksprentenkabinet⁹ laten zien (afb. 9 en 10).

Een derde belangrijke vondst is het aantal foto's naar werk van Breitner en de proeven van de reproducties (fotogravures) voor het grote Breitnerboek, dat ca. 1907 bij Scheltema & Holkema te Amsterdam verscheen. In de eerste plaats bevinden zich bij de foto's en de reproducties vroege werken, die alleen uit de literatuur bekend zijn en waarvan verdere gegevens ontbreken. Zo weten we b.v. nu hoe het schilderij *Schiedam* uit 1879 er uit ziet. Dit paneel(?) behoorde in 1901 aan Hidde Nijland en in 1928 bevond het zich in de kunsthandel Kleykamp te Den Haag¹⁰. De fotogravure van dit schilderij werd niet in het Breitnerboek opgenomen. Verder zijn er een aantal tekeningen uit de Haagse periode onder de foto's, die tot nu toe niet bekend waren, zoals de hier afgebeelde boerenjongen, een geaquarelleerde tekening, die in 1885 is ontstaan (afb. 11).

In de tweede plaats heeft Breitner zelf op vele van deze foto's en reproducties aantekeningen en

jaartallen geschreven, waardoor enkele dateringen vast zijn komen te liggen¹¹

Tenslotte bevindt zich bij dit materiaal één van de fototoestellen, waarmee Breitner gewerkt heeft. Het is een platencamera van betrekkelijk kleine afmetingen (19 cm hoog, 23,5 cm lang en 11 cm breed). De glasnegatieven (9×13 cm), waarvan er een stuk of vijf tegelijk in het toestel geborgen konden worden, bracht men via een handeltje één voor één voor de lens (afb. 12).

De uitrusting bestond uit een knop voor het instellen van het diafragma, een voor de afstand en een voor de tijd; het toestel had een beveiliging, zodat geen twee opnamen over elkaar heen gemaakt konden worden en er waren twee zoekers, een voor het horizontale en een voor het verticale beeld. Op de zoekers was een kruisverdeling aangebracht, maar men zag het beeld spiegelverkeerd en ondersteboven. Het was een toestel met meer mogelijkheden dan het andere, waarmee Breitner werkte en dat ook bewaard is gebleven¹².

Een gedeelte van de veiling bij Frederik Muller van 13 mei 1924 kwam terecht in het Rijksprentenkabinet, zoals de schetsboekjes, die onder no. 92 werden geveild:

Verzameling van vijf en tachtig schetsboekjes uit alle perioden van den meester, waarin eenige duizenden schetsen, opzetten en krabbels. Deze schetsboekjes zullen afzonderlijk of meerdere te samen verkocht worden, tenzij zich een serieuze koper bekend maakt voor de geheele partij, en dan met het doel ze voor een openbare instelling te bestemmen. Eén werd er los verkocht terwijl de 84 andere via de Heer W. A. Bruin in de collectie van het Rijksprentenkabinet terecht kwamen. Later in 1948/49 werd uit de collectie van Mevrouw Breitner een groot aantal schetsboekjes en tekeningen aan het prentenkabinet gelegateerd en aan de reeds aanwezige toegevoegd. In de literatuur zijn deze boekjes nauwelijks genoemd. Slechts Van Schendel vermeldt in zijn monografie over Breitner van 1939¹³, dat er uit Breitners lagere school-jaren nog albums zijn bewaard met oorlogstaferelen. Deze albums bevonden zich in 1939 nog in de verzameling van Mevrouw Breitner. Verder bezit het

Afb. 9.
G. H. Breitner.
Het Kolkje te
Amsterdam. Foto,
36 × 32 cm. Rijks-
prentenkabinet,
Amsterdam.

Afb. 10.
G. H. Breitner.
Het Kolkje te
Amsterdam. Teke-
ning uit schetsboek.
Rijksprentenkabinet,
Amsterdam.

Afb. 11. G. H. Breitner. Jongen met schop, Drente 1885. Aquarel. Verblijfplaats onbekend. Foto naar reproductie in de coll. A. B. Osterholt, Amsterdam.

Afb. 12. Fototoestel van Breitner. H. 19; L. 23,5; Br. 11 cm. Coll. A. B. Osterholt, Amsterdam.

Rijksprentenkabinet een collectie vergrotingen van foto's, die Breitner o.a. in Amsterdam, Rotterdam en Utrecht heeft genomen en een aantal litho's en gravures, die hij had verzameld, waaronder een portret van Rochussen, gegraveerd door P. J. Arendzen, een aantal illustraties van de hand van Rochussen, o.a. van de watersnoodramp in 1855, een litho naar Pieneman's Slag bij Waterloo, portretten van de Pruisische prinses Friedrich Wilhelm en Friedrich Karl en van generaal Graf Moltke en een litho met de voorstelling van de Turken bij Magenta in 1859. Er zijn bovendien nog een aantal brieven van Breitner aan Haverkorn van Rijsewijk, de vroegere directeur van het Museum Boymans en de certificaten van de onderscheidingen, die Breitner in de loop van zijn leven ontving. Daarbij is er een collectie van familiefoto's, opnamen, die Breitner op enkele van zijn buitenlandse reizen maakte en foto's van gehouden diners, waarop men vele van Breitners tijdgenoten terugvindt.

Tenslotte zijn er krantenknipsels en drie exemplaren van de catalogus van de grote Breitner-tentoonstelling, gehouden in Arti et Amicitiae in 1901/2, die van dateringen zijn voorzien¹⁴, maar die niet op alle punten betrouwbaar zijn gebleken. De herkomst van dit documentatie-materiaal is niet met zekerheid bekend, maar zal vermoedelijk behoren tot het legaat van Mevrouw Breitner. Hoewel niet alles van even groot belang is, vormen de documentaire verzamelingen van het Rijksprentenkabinet, van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie en de nu juist bekend geworden collectie van Maks, een interessante bron bij de bestudering van Breitners werk. Veel dank ben ik verschuldigd aan de heer A.B. Osterholt, die het nieuw gevonden materiaal, thans in zijn collectie, beschikbaar stelde.

Noten

¹ C. J. Maks werd in 1876 te Amsterdam geboren. Hoewel hij tot 1900 geregeld met Breitner contact heeft, gaat hij een eigen weg. Van 1900-02 werkt hij in Parijs en copieert in het Louvre naar o.a. Giorgione en Rembrandt. Hij komt er in contact met de zwager van Manet, de beeldhouwer

Leenhoff. Van 1903-04 verblijft hij in Spanje en gaat in 1905 naar Rome, waar hij lang met Mancini werkt, wiens invloed hij ondergaat. In 1907 keert hij terug naar Nederland. Van 1910 dateert zijn eerste contact met Van Dongen met wie hij jarenlang bevriend blijft.

Maks exposeert veel. Enkele van de belangrijkste tentoonstellingen zijn te noemen: in Amsterdam laat hij zijn werk regelmatig zien bij St. Lucas en de Onafhankelijken. In Parijs neemt hij deel aan verschillende Salons d'Automme. Bij Durand Ruel houdt hij zijn eerste buitenlandse eenmanstentoonstelling in 1925 en ook de volgende jaren toont deze kunsthandel zijn werk. In München neemt hij deel aan een aantal Secessionsexposities en in Parijs aan de tentoonstellingen van de Société des Indépendants, in Venetië aan enkele Biennales (1930/32/34). Ook in Amerika wordt zijn werk getoond. De laatste eenmanstentoonstelling houdt hij in 1966 in Arti ter gelegenheid van zijn 90ste verjaardag.

In de loop van 1968 verschijnt een korte biografie over Maks samengesteld door de heer A. B. Osterholt.

² Zie o.a. *Hefting-Quarles van Ufford, Breitner als Foto-graaf*, Rotterdam 1967, afb. 112-116.

³ *Museum voor Schone Kunsten, Beschrijvende Catalogus, II, Moderne Meesters, Antwerpen 1948, no. 2199; Breitnertentoonstelling, Museum Boymans, 1954, no. 7. Een olieverfstudie (19 × 29,5 cm) van hetzelfde naakt schonk Breitner aan Maks en hij schreef erbij: 'Zo moet je schilderen' (Coll. A. B. Osterholt). Ook dit schilderijtje is waarschijnlijk in 1886/7 ontstaan, al heeft het een bredere en vrijere peinture dan de twee genoemde stukken.*

⁴ *Breitnertentoonstelling, Museum Boymans, 1954, no. 19 met afb. (ca. 1888).*

⁵ *Breitnertentoonstelling, Museum Boymans, 1954, no. 105 met afb. (ca. 1900).*

⁶ Er zijn drie met militaire voorstellingen en verder met stadsbeelden van Amsterdam o.a. van de Prinseneilandgracht (zie afb. 4), waarvan het schilderij zich bevindt in de collectie van Dr. P. Majovsky in Budapest (zie *Hefting-Quarles van Ufford, o.c., afb. 38 en 39*).

Bovendien is er op hetzelfde papier getekend een plattegrond van het huis 'Inter Quercus', dat Breitner in 1903 in Aerdenhout liet bouwen.

⁷ Het schilderij (78 × 130 cm) bevond zich vroeger in de collectie van de heer Tiele. De tegenwoordige verblijfplaats is niet bekend.

⁸ De aquarel behoorde in 1901 aan C. D. Reich Jr.

⁹ Het schetsblad hoort bij het schetsboekje no. 1924 : 66. De foto meet 36 × 32 cm.

¹⁰ Op de Breitnertentoonstelling van Arti in 1901/2 als no. 135. In Den Haag werd het stuk in 1928 geëxposeerd als no. 8. Hier werd het genoemd: 'Oude boerderijen aan een vaart, olieverf-paneel 26 × 38 cm.'

¹¹ Een deel van deze gegevens wordt verwerkt in mijn proefschrift over de Haagse periode van Breitner, dat in 1969 zal verschijnen.

¹² Zie *Hefting-Quarles van Ufford, o.c., afb. p. 21*.

¹³ A. van Schendel, G. H. Breitner, Amsterdam 1939, *Paletserie, p. 3*.

¹⁴ Wie deze dateringen heeft genoteerd is niet bekend.